

दधातीति यानि भूतानि चतुर्विधानि स्वभावेनैव द्वंद्वयुक्तानि सुखदुःखादिमन्तिवर्तते तेषां भूतानां समयः कालः स्थानं अधिष्ठानं मंतं स एव च तानि भूतानि दधाति धारयति पोषयति च तथा स एव भूतानि भवति स्वयमेव भूतात्मेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ सर्गेति समय एव सर्गादिकं दधाति भवतीति चानुषज्यते न केवलं भूतात्मेव कालः अपितु सर्गाद्यात्मापीत्यर्थः सर्गः सृष्टिः कालो दर्शादिः क्रियायज्ञाद्वादिः वेदास्तत्पकाशकाः कर्ता तदनुष्ठाता कार्यदेहादिपरिस्पंदः क्रियाफलं स्वर्गः सर्वमेतत्कालात्मा पुरुष एवेत्यर्थः तथा च श्रुतिः पुरुष एवेदं सर्वमिति ॥ ४३ ॥ इति शांतिः ० मो० नै० भा० त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

दधाति भवति स्थानं भूतानां समयो मंतं ॥ स्वभावेनैव वर्तते द्वंद्वयुक्तानि भूरिशः ॥ ४२ ॥ सर्गकालक्रियावेदाः कर्ता कार्यक्रियाफलं ॥ प्रोक्तं ते पुत्रसर्वं वै यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ४३ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ व्यास उवाच प्रत्याहारं तु वक्ष्यामि शर्वर्यादौ गते हनि ॥ यथेदं कुरुते ध्यातुं सुसूक्ष्मं विश्वमोश्वरः ॥ १ ॥ दिवि सूर्यस्तथा समदहंति शिखिनोऽर्चिषः ॥ सर्वमेतत्तदार्चिभिः पूर्णं जाज्वल्यते जगत् ॥ २ ॥ पृथिव्यां यानि भूतानि जंगमानि ध्रुवाणि च ॥ तान्येवाग्ने प्रलीयंते भूमित्वमुपयांति च ॥ ३ ॥ ततः प्रलीने सर्वस्मिन् स्यावरे जंगमे तथा ॥ निर्वक्ष्यानि स्तृणा भूमिर्हस्यते कूर्मपृष्ठवत् ॥ ४ ॥ भूमेरपि गुणं गंधमाप आददते यदा ॥ आत्तगंधा तदा भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥ ५ ॥ आपस्तत्र प्रतिष्ठंति ऊर्मिमत्यो महास्वनाः ॥ सर्वमेवेदमा पूर्यतिष्ठंति च चरंति च ॥ ६ ॥ अपामपि गुणं तात ज्योतिराददते यदा ॥ आपस्तदा त्वात्तगुणा ज्योतिः पूरमंति वै ॥ ७ ॥ यदादित्यं स्थितं मध्ये गूहंति शिखिनोऽर्चिषः ॥ सर्वमेवेदमर्चिभिः पूर्णं जाज्वल्यते नभः ॥ ८ ॥ ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुराददते यदा ॥ प्रशाम्यति ततो ज्योतिर्वायुर्दोधूयते महान् ॥ ९ ॥ ततस्तु स्वनमासाद्य वायुः संभवमात्मनः ॥ अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् दोधवीति दिशो दश ॥ १० ॥ वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशं ग्रसते यदा ॥ प्रशाम्यति तदा वायुः खंतुतिष्ठति नादवत् ॥ ११ ॥ अरूपमरसस्पर्शमगंधं न च मूर्तिमत् ॥ सर्वलोकप्रणदितं खंतुतिष्ठति नादवत् ॥ १२ ॥

क्रमप्राप्तं प्रलयमाह प्रत्याहारमिति प्रतीपं उत्पत्तिक्रमविपरीतमाहरणं प्रत्याहारः ईश्वरः कालात्मा अध्यात्मं आत्मनि सुसूक्ष्मं कारणावस्थं ॥ १ ॥ संकर्षणमुस्वोद्धूतस्य शिखिनोऽग्नेरर्चिषः समेतिसंबंधः अर्चिभिः सौरीभिराग्नेयीभिश्च ज्वालाभिः ॥ २ ॥ ध्रुवाणि स्थावराणि ॥ ३ ॥ ४ ॥ गंधं काठिन्यहेतुं घृतवद्भूमिः काठिन्यं त्यक्त्वा जलमात्रं भवतीत्यर्थः प्रलयत्वाय कारणभावात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ आपोऽपि आत्तगुणाः अग्निना शोषितरसा अग्निमात्रं भवंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ रूपं वायुराददते आद्पूर्वस्य ददने इत्यस्य रूपं ॥ ९ ॥ स्वर्गशब्दतन्मात्रं ॥ १० ॥ नादः शब्दस्य पूर्वरूपं वर्णविभागहीनं ॥ ११ ॥ सर्वेषु लोकेषु वाग्वादिषु दृश्येषु प्रणदितं शब्दो यस्य तत्तथा ॥ १२ ॥